

"ПАМ'ЯТАЙ МИНУЛЕ, ДУМАЙ ПРО МАЙБУТНЄ, ЖИВИ СЬОГОДЕННЯМ... "

Білоруська історична картографія ось вже другий десяток літ крокує своїм шляхом у новому тисячолітті, кожні п'ять років являючи нам чергові, що заслуговують на особливу увагу, історичні видання.

"Пам'ятай минуле, думай про майбутнє, живи сьогоденням..." – цей словотвір якнайкраще характеризує роботи сучасного покоління білоруських істориків і картографів.

Вихід у світ низки фундаментальних картографічних видань у Білорусі – реалізація назрілої в суспільстві потреби краще пізнати свою історію, зрозуміти своє місце в історичній інтеграції народів, згадати своє славне минуле, винести уроки з перемог і невдач, навчитися йти вперед, озираючись і пам'ятаючи минуле.

Спочатку тільки історичний розділ у Національному атласі¹, потім перший том Історичного атласу² і перший том Великого історичного атласу Білорусі³.

Відтоді не минуло й п'яти років, як у середині 2013-го увазі читачів було представлено другий том Великого історичного атласу Білорусі⁴, який охоплює "золоте століття" федерації Великого князівства Литовського та Королівства Польського від 1569 р. до періоду поділів і ліквідації Речі Посполитої в 1795 р.

Праця істориків і картографів знайшла яскраве відображення на сторінках чергового фундаментального картографічного видання, що стало, безсумнівно, подією в східноєвропейській історичній науці. В ту історичну добу доля народів Білорусі була тісно пов'язана з іншими народами, які утворили державу "обох народів" – Річ Посполитої: білорусів, литовців, поляків, українців, євреїв, татар та інших.

Якщо порівнювати другий том з першим – дещо сумбурним і не в усьому узгодженим, то нове видання вирізняється глибоким і детальним опрацюванням змісту карт, узгодженістю між розділами і високим рівнем картографічного викладу.

¹ Национальный атлас Республики Беларусь. – Мн.: Белкартографія, 2002; ISBN: 985-6625-09-02.

² Гістарычны атлас Беларусі. – У 2 т.; рэд. М. Спірыдонаў, В. Мікалаевіч, П. Казанецкі. – Т. 1. – Беларусь ад старажытных часоў да канца XVIII ст. – Варшава – Мінск, 2008; ISBN: 978-839-166-584-8.

³ Вялікі гістарычны атлас Беларусі. – У 4 т. / Дзяржаўны камітэт па маёмасці Рэспублікі Беларусь, Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства "Белкартаграфія"; рэдкалегія: В.Л. Насевіч (галоўны рэдактар) і ін. – Т. 1. – Мінск, "Белкартаграфія", 2009; ISBN: 978-985-508-060-3.

⁴ Вялікі гістарычны атлас Беларусі. – Т. 2; адказны рэдактар Г.І. Кузняцоў; Мінск: Белкартаграфія, 2013; ISBN: 978-985-508-245-4.

Оформлення другого тому зберегло стиль і дизайн першого. Особливо радує зображення на обкладинці медалі з "виявай" Тадеуша Костюшко, який хоч і позиціонується в історіографії як національний герой Білорусі, але в сучасних реаліях таким, мабуть, не є. В Білорусі немає жодної вулиці, площі або хоча б скверу його імені.

Другий том атласу, як випливає з тексту до нього, – це підсумок роботи авторського колективу Інституту історії НАН Білорусі та низки державних архівних установ. Автори намагалися повніше донести свої знання, дати максимально науково обґрунтоване відображення цього важливого періоду білоруської історії. Основу тому становлять три тематичні розділи: військово-політичні події, соціально-економічний розвиток, духовно-культурне життя. За аналогією з першим томом, до атласу включено і добірку репродукцій старовинних карт. Ці карти добре інформують про білоруські землі, тобто про те, що було доступно читачеві того часу.

Значний обсяг у томі займають Генеральна карта "Білоруські землі наприкінці XVIII сторіччя" і географічний покажчик до неї.

Картографічній частині атласу, як і в першому томі, передує цікаве хронологічне доповнення про історичні події, зібране у формі часової стрічки, що полегшує роботу з атласом. Тексти до атласу і розділів доповнюють зміст карт. Вони є сполучною ланкою в атласі.

Якщо оцінювати другий том атласу загалом, то він викликає в читача позитивні емоції, хоча і в ньому не все так гладко. Розглянемо кілька позицій, які викликають питання, а іноді й незрозуміння.

Дозволю собі звернути увагу на загальні та принципові питання побудови атласу і масштабів карт.

Прагнення зосередитися на історії Великого князівства Литовського дещо "відриває" історію викладу в томі від єдиної держави "обох народів" Речі Посполитої. Це порушує картографічний принцип побудови атласу "від загального до часткового". Так, на нашу думку, першою картою в такому атласі повинна бути карта на розвороті "Створення Речі Посполитої. Люблінська унія 1569 р.", чим би підкреслювалося значення "золотого століття" для федеративної держави, в якій формувалося ВКЛ. Розміщення ж карти "Велике князівство Литовське 1569 р. після створення Речі Посполитої" на одній сторінці, причому в дрібному масштабі та ще й з поворотом орієнтації сторінки, ставить читача в тупик через незавершеність відтворення тогочасних подій.

Звернімося до картографічних розділів, поділ на які можна вважати заслугою авторів атласу, хоча, наприклад, розділ "Духовно-культурне життя суспільства" (с. 55-65) грішить сумбурністю розміщення карт конфесій: 1. Православна церква. Розселення старовірів (с. 60); 2. Уніатська церква

(с. 61); Католицька церква (с. 62-63); 3. Протестантські церкви (с. 64); 4. Іслам. Іудаїзм (с. 65). Тут відчувається чиясь вольова рука, а не дотримання принципів відповідності. Головним принципом побудови міг би бути: "відповідно до офіційного статусу конфесій у Речі Посполитій", в якій панувала католицька церква, а далі уніатська, православна, протестантські та релігії етнічних меншин. Другий підхід ґрунтується на кількості прихильників церков, про що і йдеться в тексті до цього розділу атласу.

Щоправда, реалізувати принцип за кількістю прихильників до тої чи іншої релігії було б важко, бо їх кількість час від часу змінювалася. Спинимося на цьому аспекті. У початковий період розглянутого в атласі історичного періоду переважали православні церкви, але уніатство, користуючись державною підтримкою, поступово розширювало свої позиції і до другої половини XVIII ст. їх було вже значно більше, ніж православних. Дозволимо собі навести окремі дані з тексту розділу. Так, до кінця XVIII ст. на землях ВКЛ, які відійшли до Російської імперії, проживало: уніатів – 1 млн 500 тис. осіб (39%), католиків – 1 млн 470 тис. (38,2%), іудеїв – 385 тис. (10%), православних – 250 тис. (6,5%), старовірів – 140 тис. (3,6%), протестантів – 60 тис. (1,5%), мусульман – 40 тис. (1%), караїмів – 5 тис. (0,1%).

Виходячи з наведених даних і на основі офіційного статусу конфесій ніяк не можна було розташовувати їх у такому порядку. Тим більше, що на картах (с. 57-59 і на Генеральній карті (с. 72-122) в умовних знаках принцип побудови інший, він більше відповідає історичним реаліям того часу. Хоча і тут не без питань. Чомусь відсутні синагоги і мечеті при показі костелів, уніатських і православних церков, а також монастирів названих вище конфесій (див. с. 57-59 і 72-122), хоча ці дані відомі й загальнодоступні. Що це – недопрацювання авторів і рецензентів чи наукової ради атласу? А може це спроба переглянути історію або результат втручання адміністративного ресурсу при підготовці атласу? Таким показом порушується логіка побудови змісту історичних карт як особливого способу зображення дійсності. Це значно знижує наукову цінність видання, тим більше, що у раніше виданому Історичному атласі Білорусі ці дані були і вони позитивно сприймалися рецензентами. Тому залишається тільки поставити запитання: "Навіщо?"

Заслугує на особливу увагу Генеральна карта

"Білоруські землі кінця XVIII ст." (с. 72-122), за рахунок якої другий том атласу вийшов об'ємніший у порівнянні з першим. Пояснюється це зростанням кількості поселень у цей період і наявністю більшої кількості джерел. Багато поселень відображено на мапі вперше, що дозволяє користуватися даною інформацією широкому колу читачів. Доповнюють зміст карти межі більшості маєтків, а в покажчику – імена їхніх власників станом на початок поділу Речі Посполитої. Така карта – результат воїстину титанічної праці вчених-істориків і картографів. У Генеральній карті відображено понад 22 тис. населених пунктів, причому більше половини з них – території сучасної Білорусі.

Однак, незважаючи на очевидні достоїнства карти, потрібно звернути увагу на окремі її недоліки, зокрема, на наявність "демографічних лисин" – територій без населених пунктів. Що це – відсутність відомостей? Тоді чому немає пояснення цього в тексті до карти?

Подібні "білі плями" є і на карті "Щільність населення повітів ВКЛ у першій третині XVIII ст." (с. 50). Розглянемо територію Мінської волості Слоніського повіту (с. 109), де щільність населення в той час була 10-15 осіб/кв. км, і правобережжя річки Ясельда, де щільність населення в Пінському повіті менше 5-10 осіб/кв. км, але ця територія показано більш детально. Такі ж "лисини" є і на територіях Гродненського, Мінського, Новогрудського повітів (с. 86, 87, 89, 91, 92, 97, 101 (район Ігумена), 103 (район Бихова), 109 (північ Пінська), 110, 111).

Не уникнув другий том атласу і чисто коректорських помилок у білоруському тексті, що дуже дошкуляє білоруському читачеві. Тут, напевно, звичний поспіх при виданні або відсутність коректури білоруських текстів у практиці роботи картографів. Так, у змісті фігурує слово "троксаевая-водства" замість "троцкаевая-водства", а на с. 51 – "кармеліткібасия" і "кармелітибосия". Трапляються також зайві знаки пунктуації в легендах карт.

Творці атласу використали багато інформації з першого тому Історичного атласу Білорусі, але і тут помітне втручання у творчий процес картографів чиновників з владних структур.

Та все ж другий том атласу вийшов у світ, він дає користувачам багато матеріалу для роздумів і теми для дослідників, отож варто побажати йому щасливого плавання в картографічному океані.

© В. М. Пейхвассер